

МИЛАН Н. ПАЛЕВИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ, ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

ЗОРАН Б. ЈЕРОТИЈЕВИЋ²

УНИВЕРЗИТЕТ УНИОН, ФАКУЛТЕТ ЗА ПОСЛОВНО ИНДУСТРИЈСКИ МЕНАџМЕНТ, БЕОГРАД

ЖАКЛИНА С. СПАЛЕВИЋ³

УНИВЕРЗИТЕТ СИНГИДУМУМ, ПОСЛОВНИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ

МИЛОВАН МИЛОВАНОВИЋ И СРПСКА СПОЉНА ПОЛИТИКА ОД БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА ДО 1912. ГОДИНЕ

АПСТРАКТ. Почетак XX века отворио је питање коначног турског присуства на Балкану и коначног ослобађања хришћана од вишевековне отоманске владавине. Стварање савеза балканских држава отежавали су опречни интереси по питању територија које су Турци држали под окупацијом. У тим тренуцима било је неопходно поседовати велику дипломатску умешност и сложити те интересе на начин да не буду супротстављени. Појава Милована Миловановића на челу српске дипломатије у овом периоду била је, можда, и кључни чинилац у стварању Балканског савеза. Овај велики интелектуалац и рођени дипломата латио се посла који је био срж решења проблема, а то је зближавање интереса Србије и Бугарске. Из иностранства Миловановић се трудио да обезбеди подршку Русије, која је тада сматрала Србију за најближег и најоданијег савезника на Балкану. Подршка Русије и Француске дала је крила Миловановићевој дипломатији. Стварање Балканског савеза била је „круна” Миловановићеве дипломатске каријере. Нажалост, прерана смрт овог великана српске дипломатије није му дозволила да види плодове свога

¹ mpalevic@jura.kg.ac.rs

² zoranjerotijevic@gmail.com

³ zspalevic@singidunum.ac.rs

Рад је примљен 31. марта 2014, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 22. септембра 2014.

рада. У једном муњевитом рату савезници су избацили Турску са Балкана као велику силу и показали моћ јединства балканских православних народа.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Милован Миловановић, Краљевина Србија, Савез, Бугарска, Русија.

УВОД

Анексиона криза је, у политичком смислу, задала тежак ударац Србији. Истовремено је представљала и велико понижење за Русију, индиректно и за сам савез Антанте. Поред тога, било је и неких позитивних последица. Учврстио се савез Србије са Русијом, која је сад стајала на становишту да је Србија њен најблискији савезник на Балкану. Друге две велике силе Антанте, Уједињено Краљевство и Француска, више су се заинтересовале за положај Србије и српског народа на Балкану и постављање ограничења даљем продору Аустроугарске у средиште полуострва. Србија је избегла сукоб са Аустроугарском у тренуцима када није била спремна за то и истовремено поправила и учврстила везе са Црном Гором и, што је од посебног значаја, са Бугарском. Односи са Црном Гором имали су велики значај за даље јачање међусобних веза српског народа, а побољшање односа са Бугарском је био услов стварања главне осовине будућег савеза усмереног против Турске. Што се тиче Грчке, она је природно била упућена на своја два северна савезника, па се односи са овом државом нису постављали као посебан проблем.

Са оваквих позиција кренуо је Милован Миловановић у стварање савеза који би коначно довео до уништења Турске као европске силе и истовремено спречио даљи продор Аустроугарске у средиште Балкана. Сви преговори су обављани у највећој тајности, због моћних ометајућих фактора (Немачка и њени савезници, као и Турска). Прављени су планови подела интересних сфера за све турске области на Балкану (Јагодић, 2008, стр. 353–354). Било је немогуће око свега постићи споразум па су неке територије класификоване као спорне. За Србију је посебан значај имао излазак на море, па се у том правцу правио план продора у области између Драча и Скадра. Због тога је и питање поседовања албанских области имало посебан значај.

За национални рад у Старој Србији (Рашка област, Косово и Метохија и Вардарска област) посебан значај у овом периоду имало је Друштво Свети Сава, основано 1886. године у Београду. Свој први скуп друштво је одржало 24. августа 1886. године, а органи-

затар друштва био је професор историје и књижевности на Великој школи, Светомир Николајевић. Поред њега велики допринос у организацији друштва дали су и Стеван Каћански, Милутин Гарашанин, Лазар Пачу, Милан Ђ. Милојевић, Коста Шуменковић, Милош Милојевић, Лука Ђеловић, Милорад Гођевац, Милан Пироћанац, Борђе Вајферт, као и Срби исламске вероисповести, Хасан Ребац и Абдуселам Џумхур. Делатност друштва односила се на просветно културни рад у Старој Србији, као и школовање ученика из тих крајева у Србији. Друштво се бавило и издавачком делатношћу. Његов утицај у поменутих крајевима изазвао је непријатељски однос Турске према њему. Поједини угледни чланови друштва били су и организатори ослободилачког четничког покрета у јужним крајевима (Милорад Гођевац и Милош Милојевић).

СТАРА СРБИЈА НАКОН 1878. ГОДИНЕ

Крајњи резултат Берлинског конгреса је само делимично био повољан и за Србију и за Бугарску. Жеља српског народа из Старе Србије да се уједини са матицом није испуњена, а Бугарска је била подељена на два дела и остала под формалним суверенитетом Отоманског царства. Отпор српског народа није престао, те Демир Хисар постаје средиште Брсјачке буне 1881. године на простору Битоља, Охрида, Прилепа и Кичева.⁴ Ова буна је била после извесног времена угушена, али је одржавала српску националну идеју у овим крајевима. Спољна политика Србије имала је велики утицај на Србе и њихову ослободилачку борбу у Старој Србији (Терзић, 2012, стр. 54–62).

Стварање независне српске државе на Берлинском конгресу изазвало је нове напетости и сукобе и на територији Косовског вилајета који је остао под турском влашћу. Непосредно после 1878. године дошло је до последње значајније исламизације српског становништва (Дреница, Гора и Средачка Жупа). Насиље над

⁴ Вођа Брсјачке буне био је војвода Мицко Крстић Поречки. Он је предводио устаничке чете састављене од ветерана добровољаца који су се борили у српској војсци током српско-турских ратова. У више наврата водио је чету у борбама са Турцима. Након распуштања чете, бива ухваћен, утамничен у Битољу и осуђен на 101 годину робије 1882. године. Није прихватио амнестију за све бугарске затворенике, након Грчко-турског рата 1897, већ је остао при ставу да је српски четнички војвода. Изашао је из затвора 1901. године након великих дипломатских напора српског конзула у Битољу Михајла Ристића, не одступивши од својих националних уверења.

Србима се повећавало и дивало све суровије, о чему сведочи мноштво докумената из дипломатских активности на подручју Косова и Метохије. Најупечатљивији пример тог насиља било је убиство српског конзула Луке Маринковића у Приштини 1893. године испред конзулата. Арбанашки добровољци у Турској војсци који су учествовали у Грчко-турском рату 1897. године, у коме је Турска однела победу, као награду за учешће у рату могли су да задрже лично наоружање и муницију. Они су ово наоружање користили у нападима на српска насеља у циљу протеривања и асимилације српског народа, да би на овом простору остало што мање словенског живља у тренутку распада Отоманске империје, за који су сви знали да се ближи. У периоду 1878–1901, према подацима српског конзулата, са простора Косова и Метохије протерано је више од 60.000 људи српске националности (Војводић, 2007, стр. 137).

Деловање српског конзулата у Приштини представљало је једини међународно-правно прихватљив механизам помоћи заштите српског народа на Косову и Метохији. Да би изнела истину пред тадашњу међународну заједницу Србија је почела да прикупља и сабира податке о свим зулумима учињеним над српским народом у Косовском вилајету као и у другим областима Отоманске империје које су насељавали Срби. У периоду 1898–1899. године сакупљено је много докумената и доказа о арнаутским злочинима над Србима.⁵

Становништво Отоманске империје крајем XIX века није имало право на изражавање националне припадности, већ се званично делило према вери, тј. по милетима. Православни хришћани у европским вилајетима Турске су били сврставани у два милета: Бугар-милет (верници Бугарске егзархије) и Урум милет

⁵ Бахтир Репа убио је више Срба у области Мердара 1897. године и наставио да спокојно живи уз поштовање свих Турака из Вучитрна. У октобру 1898. године већи број Арнаута је срушио цркве у селима Бујановачке општине Лучане и Кончуљу, а материјал су користили за зидање својих кућа. Убиства су била скоро уобичајена, тако су арнаутски качаци заклали Борђа Стојковића из Сопина, ишчупали му срце и плућа и ставили их на његове груди. Силована и отмице девојака и жена, те њихово присилно превођење у ислам било је свакодневна појава. Арнаути Малисорци из села Петерче пљачкали су и јавно силовали девојке и жене у пећкој области. Кћер Саве Бакујца из Штута отели су Арнаути из Ракотнице и потурчили је. Сви подаци о арнаутским злочинима на Косову и Метохији у периоду 1878–1889. могу се наћи у књизи: Министарство иностраних дела, „Преписка о арбанаским насиљима у Старој Србији”, *Државна шћамјарија*, 1899, Београд, чији је репринт објавила издавачка кућа Никола Пашић у Београду 1998. године.

(верници Цариградске патријаршије). У инструкцијама послатим српском конзулу у Скопљу 28. јула 1908, министар спољних послова Милован Миловановић изнео је став да сада треба инсистирати на признању српског милета кроз одредницу у нафус тескерима, општој амнестији за политичке затворенике српске националности, на решавању спорних питања о школама и црквама, као и постављању Србина на место Дебарско-велешког митрополита (АС, МИД-ПП, 1908, Р 711 III, 1908). Убрзо се показало да су младотурски револуционари само формално прокламовали равноправност свих вера. Истински циљ револуционара је био наметање турског језика и турског националног осећања свим становницима државе.

На тај начин су против себе окренули све хришћанске народе и становнике Царства исламске вероисповести који нису били Турци по националности и којима турски није био матерњи језик. Услед тога, Миловановић је наложио свим дипломатским представницима у Турској да нафуско питање, као посебно и начелно, више не покрећу и да се окрену организовању просветног, културног, верског и политичког живота Срба у Турској као да ће већ сутра постати део српске државе (АС, МИД-ПП, 1908, Р 711 X, 1908). Миловановић је тада заступао становиште да само јединствени став православних хришћанских држава на Балкану може довести до слома и протеривања Турске са Балкана.

МЕЂУНАРОДНА ЛОБИРАЊА МИЛОВАНОВИЋА

Упоредо са радом у Русији, Миловановић је свим силама покушао да за своју идеју придобије кабинете пријатељских сила, посебно Француске и Италије. Обилазећи западноевропске престонице (Париз, Рим и Лондон), у јесен 1909, Миловановић је, као и за време анексионе кризе, упорно и стално понављао мото своје политике: *сјоразум с Бујарском*. После победе Централних сила у анексионој кризи око питања статуса Босне и Херцеговине, Миловановић је видео у Европи општу узнемиреност, која је изазвала тежњу јачег груписања. То је помогло стварању потребне атмосфере његовом раду. Неспремност Русије, колебљивост Италије, неодлучност Енглеске да се јаче ангажује на континенту и страх Француске од немачке хегемоније, створили су повољне услове балканском савезу, у коме су ове државе добиле новог и неочекиваног савезника у својој борби с Централним силама,

способног да за случај ратног сукоба веже добар део противничке војне снаге.

Миловановић је тада опет покренуо разговоре с Бугарском о деоби турских територија на Балкану. Миловановића је посебно бринуло бугарско интересовање за Албанију, које је доказивало да у Софији још увек живе санстефанске идеје. Димитрије Ризов, бугарски посланик у Риму, пропутовао је европском Турском, по налогу своје владе, и донео с пута мало утешне вести (Ђорђевић, 1962, стр. 179). Заједно са Миловановићем покушао је да у Београду, септембра 1909, нађе основу за споразум. Полазни став Ризова био је да Бугарска не може прихватити српску теорију о подели Македоније (Ђорђевић, 1997, стр. 161). Миловановић је био уверен да се Македонија не би могла одржати као самостална државна целина. На њу би, по дубоком уверењу Миловановића, деловале унутрашње центрифугалне силе и спољни утицаји. Уместо да постане спона, Македонија је још више распламсала српско-бугарску међусобну борбу. И српски и бугарски план носио је задњу мисао, да Македонију присвоји себи, један делимично, други у целини (Станојевић, 1902, стр. 172).

Миловановић је био уверен да македонске народности нема и да би њено стварање било штетно, а да Срби и Бугари, такође, не би требало да потенцирају да су два различита народа. Питање националне припадности становништва у области Старе Србије, јужно од Шар планине у Македоније било је већ тема научних испитивања (Цвијић, Јастребов) која су недвосмислено показала да су области од Куманова и Скопља, до Охрида и Ђевђелије, неспорно српска и да се бугарски утицај појављује тек у долини горњег тока Струме. У решењу македонског питања Миловановић је истицао „државни разлог” и потребе већ признатих балканских држава (Станојевић, 1902, стр. 180).

Први сусрет Миловановића и Фердинанда у Београду, новембра 1909, очарао је српског министра. Миловановић је осетио да се Фердинанд труди да га освоји и то је годило његовој сујети. После првог утиска, Милован је са више скептицизма размишљао о бугарском краљу (Војводић, 2000, стр. 153). Фердинанд је био политички играч који је тежио највећем добитку уз најмањи улог. Уместо да се бори за бугарску будућност, он је тежио тренутним успесима који би задовољили његову сујету. Од великог је значаја, за овакав став, било и немачко порекло династије Кобург. Фердинанд је хтео да створи утисак код европских кабинета да је он иницијатор зближавања са Србијом, не примајући никакве

обавезе (Ђорђевић, 1997, стр. 159). У том тренутку Фердинанд није хтео савез са Србијом, али је хтео савезу, за сваки случај, да остави отворена врата. Миловановић је тачно закључио после састанка да Фердинанд још није одредио правац своје политике и да ће га одредити тек када буде сигуран која ће страна превагнути. Више но икада био је решен да не остане при избору само једне, дугарске карте. Тек што је Фердинанд напустио Београд, Миловановић је послао телеграм Порти да Србија не би никоме жртвовала своје пријатељство према Турској. Миловановић од тог тренутка почиње рад на приближавању Турској, која ће испунити његову дипломатску активност 1910. године (Ђорђевић, 1997, стр. 162).

Миловановићева је главна политичка амбиција била стварање савеза Србије са Бугарском, Црном Гором и Грчком, који би се везао за велику групацију Антанте у Европи. Мада је највише наде полагао управо на ово свебалканско, православно јединство, Миловановић је као резервну имао у разради још једну опцију. Наиме, после неуспеха у привлачењу Бугарске, Миловановић припрема здближење с Турском и Румунијом, које има два задатка: да послужи као мост за повлачење ка Централним силама, ако се укаже потреба, и да натера Фердинанда да приђе Србији силом ако не буде хтео милом. Обе комбинације – с Бугарском и Турском – плод су Миловановићевих тежњи да има на располагању средства за сваку прилику. Наиме, догађаји на Балкану могли су се развијати у три правца:

- да се удружене балканске државе обрачунају с Турском;
- да се, опет удружене, с Турском супротставе Аустроугарској;
- да се, свака на своју руку, баце на Турску.

Миловановић је хтео да буде спреман за сваку могућност. У том смислу, он се чврсто држао Русије, истовремено градећи порушене мостове према Аустроугарској. У Петрограду је преоте од Пашића руску наклоност, док је у Бечу сматран аустрофилом који у Србији држи равнотежу према непријатељима Монархије. У Цариграду му поклањају пуно поверење. У Букурешту су у њему видели јемство против бугарских планова у Македонији, док је у Софији уживао глас протагонисте идеје српско-бугарског споразума.

Румунија се појавила као важан аргумент у дипломатском ангажовању према Бугарској. Она се оштро противила једностраним бугарским покушајима у решавању македонског питања. За њу је

Санстефанска Бугарска била неприхватљива колико и за Србију. Стога је Миловановић преговарао с Румунијом, гледајући истовремено, са пуно пажње, на Бугарску. Он се држао традиционалног пријатељства с Румунијом и даље развијао срдачне односе. У Букурешту се Миловановић осећао као код своје куће. Његова познанства и пријатељства са румунским државницима била су искрена и дубока. Његов политички став имао је специфичну тежину у Букурешту, радо се чуо и још чешће тражио. Наравно, Миловановић не пропушта прилику да то бодује у своју корист пред краљем Фердинандом (Војводић, 1999, стр. 144). У свим разговорима с бугарским државницима, Миловановић истиче значај румунског става.

Да би дао шири замах својој политици, Миловановић је припремио 1910. године низ краљевих посета страним дворовима и сам је поново обишао балканске престонице, Цариград и Софију. Пут је био вешто срачунат: да би стигао неупадљиво до Софије, Миловановић се послужио Цариградом. Он је пуним једрима пловио у макијавелистичким водама. Док би Турску Порту уверавао да с Бугарском не мисли ништа озбиљно и тражио подршку у српско-бугарским сукобима у Старој Србији и Македонији, имао је храбрости да само неколико дана касније у Софији жарко заступа српско-бугарски споразум. Топло примљен у Цариграду, Миловановић је у Софији дочекан уздржано. Фердинанда је забринуло његово кокетирање с Бечом и Портом. Миловановић је то и хтео, надајући се да ће оваква политика донети ускоро плодове. Сматрао је да бугарске званичнике треба оставити љуте и незадовољне, али да треба пазити да они не посумњају у вољу и спремност за преговоре српске стране.

Најзначајнију етапу у Миловановићевој политици представља посета Русији, марта 1910. године (Војводић, 1999, стр. 152). Заједно с Пашићем, Миловановић је тих дана вредно радио на остварењу свог политичког сна. На састанку с Извољским њих двојица износе циљеве српске спољне политике и траже активну подршку Русије у покушајима да се с Бугарском постигне споразум. Извољски је овом приликом први пут признао да је Санстефански уговор неправедан према Србији и да тешкоће у споразумевању не долазе са српске, већ са бугарске стране. Извољски је показао спремност за ревидирање санстефанске идеје у циљу задовољења српских интереса и права који су заборављени и повређени приликом његовог грађења. Став петроградске владе био је јасан. Русија је знала да није кривица Србије што се српско-бу-

гарски споразум није остварио и она више није имала посебних наклоности према Бугарској које би ишле на штету Србије. Кључна одредница руског балканског програма постаје независност балканских држава. Све ово је потврђивало тачност Миловановићевих претпоставки, а његова политика почела је да доноси резултате.

Када је, с јесени 1909, Николај Хартвиг дошао на место руског посланика у Београду, Миловановић је добио снажну подршку. Нови руски представник не само што се одмах заложии свим срцем за балканску заједницу, већ је у српско-бугарским размирицама заузео чисто српско гледиште. Хартвиг је захваљујући својим везама на царском двору био довољно јак да води у Београду политику која се ломила на граници службене и личне. Он је спроводио политику ината сопственој влади, киван што петроградска дипломатија оклева и избегава ризик. Амбициозан и жељан славе, премештен у малу балканску престоницу, Хартвиг је у српско-бугарском споразуму видео акцију која премашује локалне балканске оквире (Митровић, 1981, стр. 79).

Нашавши одједном овако сјајног савезника, Миловановић га је одмах користио за своје планове. У току српско-бугарских преговора он је тесно сарађивао с њим. Њихов међусобни однос, у почетку врло срдачан, касније је захладнео (Ђорђевић, 1997, стр. 150).

Размимоилажење међу њима било је дубоко и вукло је корен у различитом гледању на политику. Хартвиг је био словенофил старога кова, са примесамa новогa нараштаја у Русији, који је уз словенофилство протурао руски империјализам. Миловановић је био изразити западњак, кога за Русију нису везивала само осећања него и интерес. Како су осећања постојанија од интереса, Хартвиг је с правом сумњао у Миловановићеву сталност. Он се далеко боље слагао с Пашићем, иако је био његова сушта супротност. Обојицу је зближила идеја рушења Хабзбуршког царства и уједињење српских земаља, тј. стварање моћне српске државе. Много темпераментнијем Хартвигу добро је дошао један Пашић, хладан и заверенички расположен, у кога је могао затворити своја гледишта као у челичну касу.

БАЛКАНСКИ САВЕЗ

Заосталост Турске и унутрашњу нестабилност након младотурске револуције 1908. желеле су по сваку цену да искористе бал-

канске државе. Суштина Балканског савеза била је у односима Србије и Бугарске. Након толико сукоба, ратова и неповерења требало је пронаћи модел заједништва не би ли се коначно раскомадао европски део Турске и створио тампон према западним силама. У тој тешкој дипломатској мисији истакнуту улогу имала је и Русија. Као велика сила, која је у ближој историји час држала српску, а час бугарску страну, Русија је сада имала можда и најтежи задатак. Било је потребно довести Србију и Бугарску до реалног и што искренијег помирења, уз истовремене припреме за заједничке дипломатске и будуће војне акције на Балкану (Мекензи, 2007, стр. 97). Русија је заправо имала двоструки интерес. Још више од пропасти Турске и њеног протеривања са Балканског полуострва, за њу је било важно да заустави продор Аустрије и Немачке на Балкан.

Можда бисмо могли да тврдимо да су се интереси Србије и Русије по први пут у историји у толикој мери поклопили. И Срби и Руси су видели већу опасност у Аустроугарској и Немачкој него у Турској. Амбасадор Русије у Цариграду активно је размишљао и покушавао да у савез балканских држава увуче и саму Турску. То је ипак било нереално (Хвостов и Минц, 1949, стр. 232). Пре свега, Немачка је економским путем чврство везала за себе Турску, док су Бугарска и Грчка свој интерес виделе искључиво у освајању европског дела Турске.

СРПСКО-БУГАРСКИ СПОРАЗУМ

Милован Миловановић је водио вешту дипломатску акцију за уклањање свих препрека на релацији Србија – Бугарска. Једна од најинтересантнијих епизода у том смислу је она из 1911. године а тиче се чувеног сусрета Миловановића и бугарског премијера Гешова. Био је то састанак у вагону воза на београдској железничкој станици. Тајност сусрета била је јако важна, јер је одређене ставове требало усагласити мимо било чијег знања, па и знања Русије. Кључ добрих односа двеју балканских земаља лежао је, наравно, у договору о Старој Србији и Македонији. Бугарска је захтевала целу Македонију, а Србија је желела само мањи део на северу и западу, како би заштитила своје интересе на Јадрану и у вези са дунавско-јадранском железницом. Бугари су по сваку цену желели целу спорну област, док су Срби у то време највише чезнули за Босном и Херцеговином (Надовеза, 2011, стр. 169–170).

Да је којим случајем Србија могла да добије гаранције за добијање Босне, можда би се њена дипломатија одлучила да у потпуности жртвује Македонију (Хвостов и Минц, 1949, стр. 232). Овако, вођени су дуги и исцрпљујући преговори са и без руских посредника. Тешкоће су биле толико велике да су се у ставовима међусобно разилазили чак и сами руски посредници Хартвиг и Чариков.

Српско-бугарски споразум потписан је 13. марта 1912. године (Новаковић и Марковић, 1913, стр. 2–3).⁶ Два уводна члана споразума очигледно су фаворизовали интересе Србије и односили су се на новопазарски санџак и Босну. Било је јасно да је та „... ма која велика сила...” заправо Аустроугарска. Бугарски потпис на оваквом споразуму личио је на приступање словенофилској политици, али као и раније у историји, Бугари нису били постојани у својој политици, следећи увек своју тренутну, непосредну политичку корист. Билатерални уговор Србије и Бугарске имао је и тајни додатак. Већ у члану 1 тог тајног додатка јасно се дефинише да:

„У случају да се у Турској десе недаће и угрозе интереси Србије и Бугарске, она од уговорних страна, која би прва дошла до уверења, да би због тога требало почети оружану акцију, обратиће се с мотивисаним предлогом другој страни, која је дужна да одмах приступи измени мисли, и да да мотивисан одговор, ако се не сложи са својом савезницом” (Ђорђевић, 1997, стр. 191).

Други члан тајног додатка садржао је веома занимљиве услове поделе будућег плена. Овај члан представљао је заправо највећи успех српске, бугарске и руске дипломатије. Био је то резултат дугог и напроног рада и дефинисао је да:

„Сва територијална заузећа, која би се добила заједничком акцијом у смислу чл. 1 и 2 Уговора и чл 1 овог Тајног додатка, потпа-

⁶ Уводни чланови српско-бугарског споразума дефинисани су у следећем облику:

Члан 1.

„Краљевина Србија и Краљевина Бугарска гарантују једна другој државну независност и неповредивост државне територије, и у том циљу се обавезују да притекну једна другој у помоћ целокупном својом снагом, ако би једна од њих била нападнута од једне или више страних држава.”

Члан 2.

„Обе уговорне стране обавезују се такође да притекну једна другој у помоћ целокупном својом снагом, у случају, да ма која велика сила анектира, окупира или војнички заузме, ма и привремено, ма који део балканске територије, која се сада налази под турском влашћу, ако једна од њих сматра то као противно њеним животним интересима.”

шће под заједничку својину (кондоминијум) оба савезника и његова ликвидација извршиће се одмах и најдаље у року од три месеца по закључењу мира, а на овој основи:

Србија признаје Бугарској право на област источно од Родоба и реке Струме, а Бугарска Србији на област северно и западно од Шар-планине. Што се тиче територије између Шар-планине и Родоба, Архипелага и Охридског језера, ако се обе стране увере да је немогуће организовати је као аутономну област, с њом ће се поступити на основу ове изјаве: Србија се обвезује да не тражи ништа преко линије која полази од Големог врха на турско-бугарској граници (северно од Криве паланке) и иде углавном југозападним правцем, до манастира Губавца, на Охридском језеру. Бугарска се обавезује да прихвати ту границу, ако се његово величанство руски цар, који ће бити умољен да реши арбитражно ово питање, изјасни у корист ове линије. Разуме се, по себи, да се обе уговорне стране обавезују да приме, као дефинитивну границу, ону линију за коју руски Цар буде нашао, да горе поменути границама, најбоље одговара интересима обе уговорне стране.”

У потписивање српско-бугарског споразума биле су очигледно умешане и Француска и Енглеска (Растовић, 2012, стр. 1919–1925). Како другачије тумачити чињеницу да су истог дана о свему биле обавештене, а Француска је Бугарима омогућила приступ париској берзи.

Осим тога, француска влада је одобрила давање зајма Бугарској (Ђорђевић, 1997, стр. 158). Само два месеца касније, 12. маја 1912. године, билатерални уговор био је допуњен потписивањем српско-бугарске војне конвенције. Врло прецизно било је дефинисано да у случају рата против Турске или Аустроугарске, Србија мора да изведе 150, а Бугарска 200 хиљада људи. Уговором се прецизирала обавеза Бугарске у случају напада Аустроугарске на Србију, као и обавезе Србије у случају напада Румуније на Бугарску. Руски дипломата Урусов је врло правилно дефинисао српско-бугарски споразум као „чедо рата”. Њему је било јасно да ће, пре свега, Бугари искористити прву прилику да зарате са Турском, док су Срби пре свега размишљали о одбрани од Аустрије која је толико агресивно, од Берлинског конгреса и касније, претеновала на многе српске територије.

ПРВИ БАЛКАНСКИ РАТ

Одлучност четири балканске државе 1912. године, да се у рату са Турском реше њеног присуства на Балкану, био је догађај који

није остао без крупних последица у међународним односима у периоду пред Први светски рат. Војно-политички лидери балканских савезника, већ на почетку рата, у октобру 1912. године, показали су жељу за превазилажењем јавно истакнуте национално-ослободилачке идеје у смислу задовољења територијалних захтева. Они су пледирали и ка остварењу ширих, политичких, економских, па и стратегијских циљева.

Балкански савез је почео акцију пре времена. Русија није довршила своје војне и дипломатске припреме. Балканске владе су у јесен 1912. изазвале оштар сукоб с Турском. Руска влада је покушавала да убрза закључење италијанско-турског мировног споразума у циљу обезбеђивања слободе Мореуза за руску трговину.⁷ Ни Аустроугарска, главни супарник Русије, није хтела рат. Напоре Русије подржавала је Француска, али све је било узалудно (Ђорђевић, 1997, стр. 264). Чак је и Аустрија покушала да одигра улогу миротворца. Девог октобра 1912. године Црна Гора је отпочела ратна дејства. Седамнаестог октобра Србија и Бугарска, а 18. октобра Грчка објавиле су рат Турској и започеле војне акције. Турска војска је претрпела брз и катастрофалан пораз. Највећи допринос овом поразу дала је српска војска великом победом у бици код Куманова, тешко поразивши турску централну војну групацију. Њен продор до Бевђелије био је незаустављив, а поред тога Срби су заједно са Бугарима заузели Једрене. Трупe балканских савезника су заузеле већи део европске Турске. С обзиром на чињеницу да су географски били најближи, Бугари су врло брзо напредовали ка Цариграду. Турска је морала да моли за мир већ 3. новембра, тек петнаестак дана након започетих ратних дејстава, обраћајући се великим силама (пре свих својој заштитници Уједињеном Краљевству) да посредују за мир. Овакав потез Порте дочекан је и у Аустрији и у Русији са великим олакшањем.

Немирни балкански савез требало је обуздати, а капитулацијом Турске, без мешања других сила створене су добре преговарачке позиције. Руска влада се нарочито журила да застави Бугаре јер би њиховим уласком у Цариград другим великим силама могао бити дат повод да у Босфор и Дарданеле уведу своје војно-поморске снаге. Руси, поврх свега, никако нису веровали кобуршкој династији и лично краљу Фердинанду који су их након Берлинског конгреса преварили (Ђорђевић, 1997, стр. 279).

⁷ Босфор и Дарданели су имали превасходни значај за руске трговинске интересе и геостратешки излазак на топла мора.

Руска влада је готово категорички припретила Бугарима да зауставе напредовање.

Ужасно напету атмосферу пресекали су сами Турци заустављајући војним путем Бугаре на самој капији свога главног града. За мир је била и Аустроугарска. Она је посебно била уплашена појавом Срба на обалама Јадрана. Беч је убрзо извршио мобилизацију знатног дела своје војске и концентрисао их на српској граници. Немачка је подржавала Аустроугарску, подстичући је на оружје и обећавајући јој своју помоћ. Колико год да су желеле умиривање Балканаца, западне силе су већ започињале припреме за европски рат и нову поделу света. Може се слободно рећи да су Французи пожуривали Русе да се припреме за будући Први светски рат (Ђорђевић, 1997, стр. 283).

ЛОНДОНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА

Средином децембра 1912. године у британској престоници истовремено су започеле рад две међународне конференције. На једној су се састали представници зараћених страна, тј. Турске и држава Балканског савеза. На другој су заседали представници шест великих европских сила. Председник те конференције био је Греј, а делегати амбасадори великих сила у Лондону (Раствовић, 2005, стр. 161–169). Договорени систем одлучивања био је консензус, што значи да је за одлуке била потребна једногласност. То наравно није био крај процеса одлучивања јер су тек тада амбасадори слали текст споразума својим владама. На страни Турске били су Немачка и Аустрија, док су државе Балканског савеза имале моћног покровитеља у Русији, док је блажа подршка стизала од Француске и тек на крају од Енглеза (Ђорђевић, 1997, стр. 152). Уговор о миру потписан је у Лондону 30. маја 1913. године и овим уговором су, углавном, материјализоване победе балканских савезника и Турска је у Европи сведена на један мали део Тракије која гравитира Цариграду (до линије Енос–Мидија). Поред тога, у наставку конференције раздвојене су и територије које су балканске државе у рату и заузеле. Србија је добила највећи део Рашке области (новопазарског санџака) Косово, део Метохије, централни и западни део Вардарске области. Црна Гора је добила део Рашке области и део Метохије, али је изгубила запоседнути Скадар. Стварањем независне Албаније Србији су одузете велике територије са излазом на море (српска војска је држала Тирану, Елбасан, Драч и друге градове и области). Нерешено је

остало питање српско-бугарског разграничења на југу, што ће Бугарска искористити да започне Други балкански рат 29/30. јуна исте године.

ЗАКЉУЧАК

Период од дефинисања „Начертанија” као основне стратегије националне и спољашње политике тадашње младе аутономне Кнежевине Србије до почетка I светског рата 1914. године одликује, са једне стране борба за њен опстанак и са друге стране настојање да се изврши велики задатак ослобођења свих Срба (и српских земаља) и уједињења са матицом. Гарашаниново „Начертаније” није представљало само тренутни став младог српског државника („балканског Бизмарка”), већ стожер свих будућих активности младе српске државе, како на Балкану тако и према Европи. Милован Миловановић, после дуге међународне припреме за формирање Балканског савеза усмереног против Турске, успева да повеже кључне земље, Србију и Бугарску. Велике тешкоће пратиле су овај мукотрпан Миловановићев рад, коме се он потпуно посветио, што је вероватно и то био један од разлога његове преране смрти 1912. године. Не треба заборавити да су уз Миловановића на челу државе у то време били и такви способни државници као што је Никола Пашић, Лазар Пачу и други. У наредним ратовима показаће се и висока вредност војника и официра, који ће српском народу донети неке од најблиставијих војничких победа у његовој историји.

Рат са Турском дошао је 1912. године у до тада најповољнијим међународним условима за Србију. Турска је била у доста конфузном стању, силе Антанте су биле уздржане од мешања у „балканске ствари” (Русија је прећутно подржавала савезнике у том рату). Поред тога и ранији догађаји су „припремили” Србију за овај тренутак. Царински рат са Аустроугарском успешно је окончан. Српско питање је захваљујући Миловану Миловановићу изнето пред велике силе и Србија је задобила симпатије међу чланицама Антанте.

Балканским ратовима завршава се период формирања савремене српске државе. Питање националног уједињења још није било потпуно решено, али је Србија метеорском брзином заузела значајно место међу европским државама. Остаје нам да са ове историјске дистанце гајимо наду да ће српски народ моћи да понови подвиге са почетка XX века и заузме место које му је раније припадало.

- ЛИТЕРАТУРА АС, МИД-ПП, 1908, Р 711 III (1908). Министар иностраних дела, М. Миловановић, конзулу у Скопљу Ж. Балугџићу, лично стр. пов., 14/27. 7. 1908.
- АС, МИД-ПП, 1908, Р 711 X (1908). Министар иностраних дела, М. Миловановић, свим конзулатима у Турској и посланству у Цариграду, бр. 4438, 11/24. 8. 1908.
- Ђорђевић, Д. (1962). *Милован Миловановић*. Београд: Просвета.
- Ђорђевић, Д. (1997). *Пориђење из новије српске историје*. Београд: Београдски издавачко-графички завод.
- Хвостов, В. М. и Минц, И. И. (1949). *Историја дипломатије – Дипломатија новој доба 1872–1919*. Београд: Архив за правне и друштвене науке.
- Јагодић, М. (2008). „Нафуско питање: Проблем званичног признања српске нације у Турској 1894–1910”. *Историјски часопис*, 57, 343–353.
- Мекензи, Д. (2007). *Милован Миловановић, српски дипломата и државник*. Београд: Досије.
- Митровић, А. (2011). *Продор на Балкан и Србија 1908–1918*. Београд: Завод за уџбенике.
- Надовеза, Б. (2011). „Историјска мисао Милована Миловановића”. *Башићина*, 31, 149–173.
- Растовић, А. (2005). „Велика Британија и Србија 1903–1914”. Београд: Институт за савремену историју.
- Растовић, А. (2012). „Британско-српски односи 1837–1914. године и Србија 1903–1914”. *Теме*, 36/4, 1913–1929.
- Станојевић, А. (1902). *О њолиничким реформама у старој Србији и Македонији*. Београд: Дело.
- Терзић, С. (2012). *Стара Србија – Драма једне цивилизације*. Београд: Православна реч.
- Војводић, М. (1999). *Пушеви српске дипломатије – Огледи о сјољној њолиници Србије у XIX и XX веку*. Београд: Клио.
- Војводић, М. (2000). *Србија и балканско њишање 1875–1914*. Нови Сад: Матица српска.
- Војводић, М. (2007). *Изазови српске сјољне њолинике 1791–1918*. Београд: Историјски институт САНУ.

MILAN N. PALEVIĆ

UNIVERSITY OF KRAGUJEVAC
FACULTY OF LAW

ZORAN N. JEROTIJEVIĆ

UNIVERSITY UNION
FACULTY OF BUSINESS AND INDUSTRIAL MANAGEMENT

ŽAKLINA S. SPALEVIĆ

SINGIDUNUM UNIVERSITY
FACULTY OF BUSINESS IN BELGRADE

SUMMARY

MILOVAN MILOVANOVIĆ AND SERBIAN FOREIGN POLICY
FROM THE CONGRESS OF BERLIN UNTIL 1912

Beginning of XX century opened the Balkan question of Turkish presence and finally the release of Christians from centuries of Ottoman rule. Creating the alliance of Balkan states has been hampered because of the conflicting interests in terms of territory by the Turks held under occupation. At that time it was necessary to have a great diplomatic skill and make that these interests are not contradictory. The emergence of Milovan Milovanovic as leader of the Serbian diplomacy in this period was perhaps the key factor in the creation of the Balkan League. This great scholar and diplomat took on the job which was the essence of issue, which is the convergence of interests between Serbia and Bulgaria. From abroad Milovanovic was trying to secure the support of Russia, which considered then Serbia as the nearest and most loyal allies in the Balkans. Support from Russia and France gave wings to the Milovanovic's diplomacy. The creation of the Balkan League was „the crown” of Milovanović’s diplomatic career. Unfortunately, the untimely death of this great Serbian diplomat did not allow him to see the fruits of his labor. In a lightning war, allies expelled Turkey from the Balkans as a great power and demonstrated the power of the unity of the Balkan orthodox peoples.

KEYWORDS: Milovan Milovanović, Kingdom of Serbia, Union, Bulgaria, Russia.